

SALİH ZEKİ BEY – ÜÇ BOYUTLU BİR BİYOGRAFİ İÇİN

Şeref Etker*

Salih Zeki Bey, bir bilim tarihçisi olarak, çalışmalarının en önemli saydığı bir kısmını, Doğu matematikçilerinin yaşamlarını öğrenmeye, ortaya koydukları problem ve çözümleri irdelemeye, fen dallarının gelişimine katkılarını incelemeye ayırmıştır. Yapıtlarının ortak özelliklerine bakılarak Salih Zeki bir matematik düşünürü sayılmalıdır. Değer verdiği Doğulu bilim adamlarını, koşullar elverdiğince genişliğine incelemiş, onları tarihte layık olduklarına inandığı konumlara yüceltmeğe çalışmıştır.

Salih Zeki'nin yaşamöyküsü ise, henüz benzer bir zenginlik ve derinlikte yazılamamıştır. Yayımlanmış biyografileri kronolojilerden, ansiklopedik bilgilerden ileriye götürülemediği, deyim yerindeyse, tek boyutlu kalmıştır. Yoksul, babasız bir çocuk olarak Darüşşafaka'ya kabul edilen Salih Efendi, Darülfünun'dan Müderris Salih Zeki Bey – Halide Edib'in deyişiyle – bir “entellektüel aristokrat” olarak ayrılmıştır.¹ Bu iki tarihin arası kronolojik olarak, bir günlük kadar ayrıntılı doldurulabilse dahi, bu bir biyografinin ancak omurgasını oluşturacaktır.

Medeniyet demek, bence, yaşamak demektir !²

Salih Zeki Bey'in kişisel bilgiler dizgesine, onun duygu ve düşüncelerini, anlayış ve tepkilerini, kültürel çevresini, toplumsal ve siyasal olaylar içindeki konumuyla bir canlılık, diğer bir deyişle, ikinci boyutu kazandırabilmek gerekir. Salih Zeki, bir yanda bilim ve felsefe dünyası içinde dervişâne yaşar, diğer yanda müzikal matinelere popüler bilim sunumları yapacak kadar sosyal bir insandır. Biyografilerinde bu karakterini bulabilmeliyiz. Bir kronoloji, bir hal tercümesi ne kadar uzatılıp genişletilse bir biyografinin yerini tutamaz.³

Salih Zeki'yi tanıyanlar tarafından, çoğunluğu ölümünden sonra yazılanlar, bize kişiliği hakkında önemli ayrıntılar vermektedir. Onu kişisel olarak tanıyanlar azaldıkça, Salih Zeki hakkında yapılan yayınlar gittikçe yüzeyselleşen anlatımlara ve yinelemelere dönmüştür. Son yıllarda Salih Zeki ile ilgili yayınlar hızla artmış olmasına karşın, bunların bilinen öykülere bir şey kattığı söylenemez.⁴

Bir bilim adamının biyografisine üçüncü bir boyutu kazandıracak özellik: onun evrensel bir bakış açısıyla değerlendirilerek, bilinmeyene yönelişini, yöntem anlayışını, ileriye bakışını, önermelerini ve tezlerini; bir Salih Zeki'yi Salih Zeki yapanın ne olduğunu çözümlenmek, eleştirmek, yaratılarını ve eksiklerini ortaya koymak; nihayet, bu kişiliği ve yapıtını, hem çağdaş bilim insanlarına hem de topluma tanıtabilmektedir.

Oysa, Salih Zeki için henüz tam bir kronoloji dahi oluşturulabilmiş değildir.⁵ Bir örnek vermek gerekirse: Salih Zeki Bey, bilinen kaynaklara göre, 1887'de Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra, 1908'e kadar Avrupaya gitmemiştir. Ancak, 1908 yılı sonunda Londra'ya giden Salih Zeki'nin bu seyahati kronoloji ve biyografilerinde yer almadığı gibi, Londra'ya neden gittiği ve burada bilim çevreleriyle görüşüp görüşmediği hakkında bir bilgi sahibi değiliz.⁶ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, kritik denilebilecek bir dönemde yapılan bu gezi onun görüşlerini herhangi bir biçimde etkilemiş midir, bilemiyoruz.

Salih Zeki Bey'in biyografisini kimler yazabilirdi ?

Salih Zeki'nin biyografisini yazmak öncelikle Halide Edip Adıvar'a düşerdi. Halide Edip bunu, Türkiye'den ayrıldıktan sonra, 1925'te Londra'da

240, Ağustos 2002, s.50-53; H. Oral, “Ç tarihinden günümüze: Salih Zeki”, *Matematik Dünyası*, 2003/1 (Kış), s.46-49 R. Demir, “Salih Zeki Bey (1864-1921): Hayatı-eserleri ve Türk bilim hayatındaki yeri”, *Bilim ve Ütopya*, sayı 122, Ağustos 2004, s.44-49; R. Demir, “Salih Zeki Bey (1864-1921): Hayatı-eserleri ve Türk bilim hayatındaki yeri”, Salih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye*, c.3, yay.haz. M. Dosay Gökdoğan, R. Demir, M. Kılıç, Ankara, Babil yay., 2004 içinde s.48-68; R. Demir, İ. Kalaycıoğulları, “Büyük bir matematik tarihçisi ve felsefecisi: Salih Zeki Bey (1864-1921)”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, sayı 6, Ekim 2004, s.195-211.

⁴ Krş. K.Z. Taneri, *Türk Matematikçileri*, [İstanbul] Matbaacılık Okulu, 1958, ‘Salih Zeki’, s.83-99; Ç. Uluçay, E. Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu (Yük. Mühendis ve Yük. Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi)*, İstanbul, Berksoy Matbaası, 1958 içinde ‘Salih Zeki bey’, s.363-365; *Darüşşafaka: Türkiye’de İlk Halk Mektebi*. Haz. Mehmet İzzet vd., İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927 içinde ‘Salih Zeki’, s.105-109 [2. bs, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948; 3. bs., yay.haz. M. Kanar, İstanbul, Darüşşafakalılar Derneği y., 2000].

⁵ Ayrıca, bazı önemli kaynaklarda düzeltilmesi gereken yanlışlar vardır. Örneğin, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* [OMLT], haz. E. İhsanoğlu, R. Şeşen, C. İzgi, İstanbul, IRCICA, 1999, içinde Salih Zeki Bey'in ölüm tarihi yanlış verilmiştir (c.1, s.IV, LXI; c.2, s.460).

⁶ [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, 1926, s.275; H.E. Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, yay.haz. M. Kalpaklı, G. Türkgeldi, 6.bs. İstanbul, Özgür yay., 2004, s.154.

* Dr., Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar 34668, İstanbul.

¹ [Halide Edip Adıvar] *Memoirs of Halide Edib*, London and New York, The Century Co., 1926, s.203 [2.bs. New York, Arno Press, 1972; 3.bs. *House With Wisteria: Memoirs of Halide Edib*, int. S.Erol, Leopolis Press, Charlottesville, Va., 2003].

² Salih Zeki, “İskolastik”, *Darüşşafaka Mecmuası*, Birinci sene, Numero 10, 1 Mart 1326 [1910], s.444.

³ S. Tekeli, “Bir bilim adamımız: Salih Zeki,” *Türkiye I. Felsefe-Mantık-Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 19-21 Kasım 1986, Ankara, yay.haz. K. Gürsoy, A. Açıkgenç, (Ankara) Ülke yay., 1991, s.284-293; C. Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, yay.haz. Y. Işıl Ülman, İstanbul, Kızılelma yay., 2001, içinde ‘Salih Zeki Bey'in hayat hikayesi’, s.15-18; *Ünlü Türk Matematikçisi Salih Zeki (1864-1921) [Yaşam Öyküsü ve Eserleri]*, der. Y. Aksoy, İstanbul, YTÜ Basım-Yayın Merkezi Matbaası, 3 Temmuz 2001; H. Oral, “Bir imzanın peşinden: Salih Zeki... sonra Adnan Adıvar, *Hürriyet Gösteri*, sayı

tamamladığı ve bir yıl sonra New York'ta yayımlanan anılarında,⁷ Salih Zeki Bey'in evlenmeden önce kendisine yazdığı “uzun ve felsefi mektupları... bir gün biyografisini yazabilecek oğulları için saklıyorum” dedikten sonra, onun biyografisini yazmağa “bir zamanlar söz verdiği halde, bunu hiç bir zaman yapamayacağı duygusuna vardığını” belirtir.⁸ Otuz yıl sonra, anılarını yeniden ele alıp Türkçeleştirdiği zaman ise, ne bu niyetine, ne de bu mektuplara değinir. Mektuplara ve benzeri özel yazışmalara ne olduğu bilinmemektedir ?

Halide Edip, İngilizce anılarında Salih Zeki Bey'den söz ettiği ilk sayfalarda yaşayışını birkaç satırda toparlayıvermektedir. Onu önce tarif eder: “İnsanın yüzü, karakterini, ‘içrel insanı’ yansıtabilirse, Salih Zeki'nin yüzünün üst kısmı [göz ve kaşları] onun yoğun zihinsel uğraşısının bir simgesi olmalıdır.”⁹ Hemen ardından yaşamını özetler:

“Maddi dünyanın ideallerini küçümseyen ‘kinik’ bir tavrı vardı. Yaşamın bu iki yanını birbirinden ayırmıştı. İkisini de sonuna kadar yaşamayı bildi ve kendini tüketti. Üzgün ve bitkin bir adam olarak akıl hastanesinde öldü.”¹⁰ Halide Edib'in anlatımı, Salih Zeki'nin ölümü kadar trajiktir.¹¹ Anılarının Türkçe yayımından, Salih Zeki ile ilgili özel bilgileri çıkarmış; onun ölümü karşısındaki tepki ve duygularını yorumsuz tek bir cümleye indirgemmiştir.¹²

⁷ [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, 1926. Halide Edib'in İngilizce anıları üzerine bir genel değerlendirme için, bkz. A. Lapidot-Firilla, “The memoirs of Halide Edib (1884-1964): the public persona and the personal narrative”, *New Perspectives on Turkey*, 21 (1999), s.61-77.

⁸ [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, 1926, s.205-206.

⁹ Halide Edib'in İngilizce anılarındaki bir kaç cümleden biyografi denemeleri yaptığı sonucu çıkarılabilir: “He was about my father's age, but his face still gave evidence of an intense intellectual life and a keenness far above the ordinary. The two sets of expressions which characterized respectively the lower and upper parts of his face gave a striking aspect. His mouth and long thick chin had hard, mocking, almost sneering curves which made people uneasy in his presence, while the upper part of his face had a personality and force rarely seen. He had two thick, straight eyebrows rising slightly at their meeting-point, half questioningly, half thoughtfully over the sober and calm eyes which betrayed a dominating intelligence. If the human face is ever the symbol of the inner man the upper part of Salih Zeki's symbolized the deep mental effort which he constantly made, and which he embodies in a large number of books on science and philosophy”, [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, 1926, s.202-203.

¹⁰ [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, 1926, s.203-204.

¹¹ Salih Zeki'nin hastalığı ve ölümü henüz çözümlenememiş bir sorundur. Bu konuda bir tanıklık Dr. İzzettin Şadan'a [Biri]l] aittir: “Diğer bir hadise de Darülfünun riyaziye hocalarından Salih Zeki'nin hastalığı idi. P.G.'ye [Paralysis Générale] müptela olan bu zat Lâpe'ye [La Paix Hastanesi] yatırılmıştı. Mazhar [Osman Uzman] o zaman oraya bakıyordu. Sonra bir takım karışık sebepler dolayısıyla oradan çıkarılarak Raşit Tahsin'in [Tuğsavul] servisine yatırıldı. Bu da münakaşalara sebep oldu.” İzzettin Şadan, ‘Hatırat’, *Bakırköy'de 40 Yıl*, yay. haz. F. Bayülkem, İstanbul, Cezaevi Matbaası, 1968, içinde s.75. (Bu kaynağı bildiren sayın Dr. Şahap Erkoç'a teşekkür ederim.) Salih Zeki'nin hastalığı ile ilgili gazete haberleri içinde ‘felc-i umumi’ tanısını destekleyen bir not: “Salih Zeki Bey geçen hafta müdür-i umumisi bulunduğu Darülfünun'da birdenbire muvazene-i akliyesini kaybetmiş ve eski bir hastalığın yeniden kendisini göstermesi demek olan bu darbe karşısında Şişli Emraz-ı [Akliye ve] Asabiye Hastahanesi'ne nakledilmiştir.” *İkdam*, 7 Şubat 1335 [1919].

¹² H.E. Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, yeniden düzenlenmiş 2. bs., yay. haz. M. Kalpaklı, S.Y. Kalpaklı, İstanbul, Özgür yay., 2005, s.202; Krş. [H.E. Adıvar] *The Turkish Ordeal*.

Halide Edip Adıvar, Salih Zeki'nin yaşamöyküsünü yazabilirdi, ama Dr. Adnan Adıvar için ölümünden sonra hazırladığı portreye bakılırsa, ortaya gerçek bir biyografi çıkarması beklenemezdi.¹³ Romanlarının odağına bir biçimde kendisini yerleştiren Halide Edib, Adnan Adıvar'ı anlatırken yine kendisine dönmektedir.¹⁴ Halide Edip bir Salih Zeki biyografisi hazırlasaydı, onun karakterini ve düşünce yapısını yanında kendi duygularını bile yeterince ortaya koyabileceği kuşkuludur.¹⁵ Anıları içinde Salih Zeki'nin kendisinden neden uzaklaştığını açıklayamaz; Salih Zeki'yi çokeşlilik yanlısı gibi gösterir.¹⁶

Bir başka örnekte, 1901 yılı sonunda Salih Zeki ile evlenen Halide Salih, bir yıldan kısa bir süre sonra ruhsal bir rahatsızlık geçirir ve uykusuzluğun ağır bastığı bir depresyona girer. Rahatsızlığını uzun uzadıya anlatan Halide Edib'in bunun nedenleri hakkında hiç bir fikri yoktur.¹⁷ Türkçe anılarında ise bundan söz etmez. Salih Zeki'nin bu olaya nasıl tepki gösterdiğini bilmiyoruz. Salih Zeki'nin ‘zavallı küçük kız’ dediği Halide Edip (Salih),¹⁸ birkaç yıl sonraki olayları anlatırken, Salih Zeki'nin evde uzak, “her zaman profesyonel bir otorite

Being the further memoirs of Halide Edib, New York, Century Co., 1928, [repr. 1981, Hyperion Press, Inc., Westport, Conn.] s.264-265.

¹³ H. E. Adıvar, “Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar'ın portresi”, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, Haz. H.E. Adıvar, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu kitapçılık, 1956 içinde s.7-61. Bu portreye Halide Edib'in yine Adnan Adıvar'ın yüzünün fiziksel özellikleriyle başlaması dikkati çekmektedir.

¹⁴ Örneğin, Adnan Adıvar için, “Neden acaba en fazla meşgul olduğu eserler ilim ve bazan da felsefe mevzularına aittir? Neden acaba ilk eseri ‘ilim ve din’dir ?” sorularını ortaya attıktan sonra, “Biraz psikanalize kaçarsanız, Adnan'ın bu mevzuu seçmekteki saik veya saikleri biraz sezer gibi olursunuz. İlim denilen nesne, tabii olarak maddi sahalardaki aldığı müsbet şekiller ve neticeler sahasında, daima az çok göze görünen realitelere dayanır. Fakat ilim, ne insanın içindeki sual işaretlerine cevap verir, ne de maddi olmayan hakikatleri izah eder. Hayat sonrasını ise hiç izaha kalkışmaz” diyerek, konuyu kendisi için önceliği olan metafiziğe kaydırır. H. E. Adıvar, “Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar'ın portresi”, *Doktor Abdülhak Adnan Adıvar*, s.34-35.

¹⁵ Halide Edip'in Salih Zeki ile ilgili düşüncelerinin farklı değerlendirilebildiğini görüyoruz: “[Halide Edip] Salih Zeki'nin ölüm haberini alınca, zihninde canlanan hatıraları aktararak, eski eşiyile ilişkilerinin ne denli eşitsiz olduğunu anlatır. Salih Zeki, onun ruhuna ve dimağına yön vermeye, hükmetmeye çalışan bir rehber, adeta bir despottur. Ayrıca, aralarındaki yaş farkına değinir, bunun duygusal cinsel ilişkilerini nasıl olumsuz yönde etkilediğini, eşine karşı içinde nasıl bir tiksime hissi doğurduğunu kaydeder (Halide Edib Adıvar, *The Turkish Ordeal*, London, John Murray, 1928, s.264-265)”, A. Durakbaşa, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 1. bs., İstanbul, İletişim yay., 2000, s.232-3. Aynı yazar, adigeçen kitabına eklenen bir başka çalışmasında (s.248), “*The Turkish Ordeal*’da (1928, s.264), Halide Edib'in cephede Salih Zeki'nin ölüm haberini duyduğunda hissettiklerini anlattığı bölümü okuduğumda, sanki Halide Edib'in ilk kocası ile ilişkilerindeki tutkuyu... daha iyi anlayabilmişim ?” demektedir.

¹⁶ Psikiyatr Serol Teber, Salih Zeki'nin Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atanması ile Halide Edip'ten ayrılmasını ilişkilendirmiştir. S. Teber, *Aşyan'daki Kâhin: Tefvik Fikret'in Melankolik Dünyası*, İstanbul, Okuyan Us yay., 2002, s.174. Halide Edib'in, Salih Zeki ile evli iken yazdığı ilk romanının başlığı da metaforik görülebilir: *Heyula* (1906/9).

¹⁷ [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, 1926, s.210 vd.

¹⁸ [H.E. Adıvar] *The Turkish Ordeal*, s.264.

havası taşıdığı,”¹⁹ entellektüel görünüşünün onu hep ürküttüğünü söylemektedir.²⁰

Halide Edip, anılarını yeniden ele aldığı anda belirgin bazı çelişkileri açıklamak gereğini duymaz: Halide Edib’in 1905 doğumlu küçük oğlu İngilizce anılarının yazıldığı 1925 yılına kadar Hasan Hikmetullah ‘Togo’, kısaca Hasan’dır.²¹ Türkçe anılarında Hasan, ‘Zeki’ olur. İngilizce anılarında: “Hasan elli günlükken Beyoğlu’ndaki gözlemevinin üst katına taşındıklarını” anlatan Halide Edip, Türkçe anılarında “Zeki elli günlük iken biz Beyoğlu Caddesindeki rasathanenin üst katındaki müdür dairesine taşındık” der.²² Hasan’ın, annesi yurtdışına gittikten sonra, babasının adını alması nasıl olmuştur? Halide Edip bu isim değişikliğinin açıklamasını bile okurundan esirgemektedir.

Halide Edib’in yalnız Türkçe anılarında bulduğumuz ve Salih Zeki’nin yazılarından doğrulamadığımız bir bölüm Bertrand Russel ile ilgilidir: “B. Russel’in evinde bir hafta misafir kaldım. Salih Zeki ondan zamanımızın büyük ilim kafası diye bahseder dururdu... Bu Russell’in kendisi, o günlerde [1909] hiç de Salih Zeki’nin çizdiği büyük alim portresine benzemiyordu. Kendisi [Bertrand Russell], o tarihte ilk heyecanlı devrelerini yaşayan kadın hareketine kendini tamamen kaptırmıştı.”²³ Bu sözler, Halide Edib’in Salih Zeki ile Russell arasında bir iletişim kurmuş olabileceğini düşündürmemektedir.

Salih Zeki Bey hakkında Halide Edib’in verdiği biyografik bilgilerin, her durumda doğrulanması gerekmektedir. Salih Zeki’nin kendisiyle ilgili sözleri ve açıklamaları da sağlanmalıdır. Örneğin, Salih Zeki matematik tarihiyle ilgisini anlatırken: kendisini İstanbulda görevli bir Fransız bankacının özendirmesi ve onun verdiği kitaplarla başladığını söyler;²⁴ Vidinli Tefvik Paşa’dan söz etmez.²⁵ Halbuki, Salih Zeki’yi Darüşşafaka öğrenciliğinden tanıyan Tefvik Paşa’nın özel ilgisini sürdürdüğüne tanık olan, okul arkadaşı Ahmed Rasim Bey: “Salih... mektebden hurucundan sonra sık sık [Tefvik Paşa’nın] nezdine

¹⁹ [Halide Edip Adivar] *Memoirs*, 1926, s.221.

²⁰ [H.E. Adivar] *The Turkish Ordeal*, s.264.

²¹ [Halide Edip Adivar] *Memoirs*, 1926, s.219.

²² H.E. Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, s.138.

²³ H.E. Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, s.169-170.

²⁴ Salih Zeki, *Asâr-ı Bâkiye*, [c.1], İstanbul, Matbaa-i amire, 1329 [1913] içinde ‘İfade-i meram’ (s.2-4).

²⁵ K. Çeçen, *Hüseyin Tefvik Paşa ve “Linear Algebra”*, İstanbul, İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1988, s.25-41; C. Saraç, “Salih Zeki Bey’e göre Vidinli Tefvik Paşa”, *Bilim Tarihi*, sayı 9, Temmuz 1992, s.3-10. *Asâr-ı Bâkiye*’nin yayımlanmamış üçüncü cildinin dördüncü babı, 80 dolayında Doğulu astronomun biyografisini içermektedir. Vidinli Tefvik Paşa’nın yaşamöyküsü bu cildin sonunda verilmiştir. Salih Zeki Bey, Tefvik Paşa için şu notu eklemiştir (Türk Matematik Derneği arşivindeki çeviri metin s.411): “Paşa merhumun faziletleri ve olgunluklarına ve bilhassa matematikteki ihtisasına dair *İkdam* gazetesi ile malumat verilmesi bu aciz yazara teklif edilmiş idi. Her ne kadar o esnada bir şey yapılamamış ise de, sonraları tekmil hayatını tasvir ve matematikteki yüksek bilgisini ispat eden ayrıca bir risale tarafımdan yazılmıştır.” (Bu bilgiyi veren Prof.Dr.Feza Günergun’a teşekkür ederim).

gider, malumat-ı riyaziyesini tezyid ederdi” demektedir.²⁶ Salih Zeki’nin başlangıçta Tefvik Paşa’nın geniş matematik kültüründen esinlenmiş olması doğaldır.

Salih Zeki Bey’in ölümünden birkaç yıl sonra, *Riyaziyat* dergisi yazarları bir anma kitabı yayımlamak istemişler, fakat bu başarısız olmuştur.²⁷ Bu konuda İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun öncülük ettiğini anlıyoruz. Onun kişiliğiyle ilgili en ilginç ve dikkate değer çözümleneleri yapan da Baltacıoğlu’dur. [Bkz. Ek]

Daha sonraki yıllarda Hasan Ali Yücel’in Salih Zeki’nin basılmadan kalan kitaplarını yayımlatmaya çalıştığını, bu konuda yapılan girişimleri desteklediğini biliyoruz. Çalışmaların bir biyografi ile tamamlanması beklenirdi. Hasan Ali, Salih Zeki’den söz ederken özellikle 1910’da yayımlanan ‘İskolastik’ (skolastik) konusundaki yazısına değinir;²⁸ bu yazının kendisi üzerindeki etkisini belirtir.²⁹ Buna benzer notlar Salih Zeki’nin çağında algılanışı konusunda bize ipuçları verecek niteliktedir.

Dr. Adnan Adivar, Salih Zeki hakkında kapsamlı bir yayın yapabiliirdi.³⁰ G. Sarton’a göre, *Asâr-ı Bâkiye*’nin tanıtım yazısında Adnan Adivar’ın “Salih Zeki’ye olan alicenaplığı tipik ve harikuladeydi”,³¹ fakat onun kişiliğini ortaya koymayı düşünmedi. Herhalde, Halide Edib’in dediği gibi, onun için de “biyografi hazırlamak için, bir kişiye yakın olmak, uzak olmak kadar güçlük”

²⁶ Ahmed Rasim, ‘Salih Zeki’, *Vakit*, sayı 1284, 24 Şevval 1341 [6 Temmuz 1925].

²⁷ *Riyaziyat*, c. 2, sayı 8, 15 Kanunsani 1926, s.33 “Üstad-ı riyazi Salih Zeki Bey merhumun mübeccel hatırasını tazizen evliya-yı irfanımızın ihtisasını muhtevi bir kitab neşri mukarrerdir. Bugün terbiye müderrisi İsmail Hakkı Beyefendinin mezkur kitab için yazmış olduğu makaleyi [‘Benin anladığım Salih Zeki’] karilerimize takdim ediyoruz (s.33-37)”. Salih Zeki için özel sayılar çıkarılan diğer dergiler için bkz. E.N. İşli, H.N. İşli, ‘Salih Zeki Bey ve kabri hakkında’, *Bilim Tarihi*, sayı 23, Eylül 1993, s.16-19.

²⁸ Salih Zeki’nin *Darüşşafaka Mecmuası*’nda yayımlanan (Numero 10, Birinci sene, 1 Mart 1326 [1910], s.436-444) “İskolastik” başlıklı önemli yazısı, onun yeni harflere çevrilen ilk yazısı da olacaktır (*Talebe Mecmuası*, sene 1, sayı 3, 1 Mart 1931, s.1-7). Bu yazının yeni çevirileri için, bkz. Salih Zeki Bey, “İskolastik terbiyesi ve usûlü” [“İskolastik” (çeviriyazı)], *İslâmiyât*, c.2, sayı 1, Ocak-Mart 1999, s.140-147 ve Salih Zeki “Skolastik” (çeviri) ve “İskolastik” (çeviriyazı), *Skolastik Eğitim ve Türkiye’de Skolastik Tarzı: Salih Zeki, Yusuf Akçura, Muallim M. Cevdet*, der. ve çev. H. Ünder, Ankara, Epos yay., 2002 içinde s.52-61 ve 90-96. (H. Ünder’in Salih Zeki’nin “İskolastik” yazısının çevirisi üzerine bir eleştirisi için, bkz. D. Cündoğlu, “Bilgisizce bilgiçlikler (II)”, *Yeni Şafak*, 6 Nisan 2003.) ‘İskolastik’ yazısının orijinaliyle karşılaştırmalı bir çeviri ve çeviriyazısı için, bkz. A.R. Tosun, <http://www.felsefelik.com/felsefecilerimiz/salih_zeki/Skolastik.pdf>

²⁹ H.A. Yücel, “Salih Zeki”, *Cumhuriyet*, sayı 9320, 19 Temmuz 1950 [H.-A. Yücel, *Hürriyet gene Hürriyet*, c.III, der. C. Yücel Eronat, Ankara, T.C. Kültür Bak. yay., 1998, içinde s.21-26].

³⁰ A. Adnan [Adivar], “Salih Zeki, *Athar-ı Baqiya* (A history of Arabic mathematics, Two volumes, 512 p., İstanbul, Matba’-i Amira, 1329/1911)”, *Isis*, vol.19 (1933), 506-515 [Bu tanıtım yazısının yeniden gözden geçirilmesi gereken bir çevirisi için, bkz. A. Adnan-Adivar, “Salih Zeki ve Asâr-ı Bâkiye”, çev. Y. Işıl Ülman, not. C. Saraç, *Bilim Tarihi*, sayı 11, Eylül 1992, s.3-9 ve C. Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, yay. haz. Y. Işıl Ülman, İstanbul, Kızılelma yay., 2001, s.139-152].

³¹ G. Sarton, “Eski bir dostun hatırasındaki Dr. Adnan-Adivar”, *Doktor Abdülhak Adnan Adivar*, haz. H.E. Adivar, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu kitapçılık, 1956 içinde s.173.

yaratmaktaydı.³² Bu durum, Salih Zeki Bey'in oğlu Ord. Prof.Dr. Malik Sayar (1893-1965) için de geçerli olmalıdır.

Salih Zeki'nin hiç değilse öğretmenliği hakkında yazabilecek bir kişi, öğrencisi, matematik tarihçisi Prof. Hamid Dilgan idi. Dilgan, Salih Zeki hakkında yazmak yerine, onun ele aldığı matematikçileri yeniden araştırmayı seçmiştir.³³ İlk matematik ve fizik bilgilerini Salih Zeki Bey'in kitaplarından almış olması gereken bilim tarihçisi Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı için de benzer şeyler söylenebilir.

Darüşşafaka'da Salih Zeki Bey'in öğrencisi olan ve Darülfünun'da mihanik-i riyazi muallimliği yapan İzzet Bey (Mehmet İzzet, 1868-1939) Salih Zeki hakkında konferanslar vermiş, fakat bunlar sınırlı bir çevre içinde kalmıştır.³⁴

Süheyl Ünver, idadi öğrencisiyken tanıdığı Salih Zeki Bey ile ilgilidir. Kısa bir biyografiye dönüşebilecek notlar aldığı bilinmektedir.³⁵

Prof.Dr. Celal Saraç'ın Salih Zeki üzerindeki çalışmaları bibliyografik özellik taşımaktadır. Saraç'ın Salih Zeki'nin kitapları ve bazı makaleleri üzerindeki açıklamaları konuları kavramayı kolaylaştırıcı birer anahtar niteliğindedir.³⁶

Salih Zeki biyografisinin cevaplama gereken pek çok soru vardır. Bunlardan biri, Halide Edib'in (Türkçe anılarında) "Salih Zeki Hoca'nın ilim ve felsefe mevzularında ifade ettiği çetin ve daimi alakası, daha fazla müsbet ilimlere saplanmıştı (...) İnsanları sevk ve idare edecek sınıf alimlendendi. Buna rağmen siyasetle alakadar olmamıştır" görüşüdür.³⁷ Bilgilerimiz Salih Zeki

Bey'in, dönemin diğer düşünürleriyle birlikte – Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp gibi – İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne yakın olduğu yönündedir.³⁸ Bu konu yeni tanıklıklarla aydınlatılabilecektir.³⁹

Sultaniye Mektebi Hadisesi: 'Alim ve Şair'/ La question du Lycée Galata Serai 'Savant et Poète'⁴⁰

³² [Halide Edip Adıvar] *Memoirs*, s.206.

³³ Hamit Dilgan, *Matematiğin Tarih ve Tekâmülüne bir Bakış* (İstanbul, İTÜ Matbaası, 1958) başlıklı çalışmasında Salih Zeki için şöyle bir not düşmüştür: "Bir Türk matematikçisi ve mütefekkeri olan Salih Zeki (1865 - 2.VII.1921), ilim tarihinde bilhassa *Asâri Bakiye* ve *Kamusu Riyaziyat*'ı ile adını ibka eden değerli bir bilginidir. 20. asır başlarının modern klasik matematiğinin memleketimize girişinde büyük rol oynayan Salih Zeki Bey, fizik ve ilim felsefesinde de bir çok neşriyat yapmıştır" (s.18). Hamit Dilgan, modern Türk matematiğinin kurucusu olarak Kerim Erim'i göstermesine karşın (s.21), matematik tarihiyle ilgili ilk çalışmalarından başlayarak Salih Zeki'yi kaynak alır, bkz. H. Dilgan, "Türk ve Arab riyaziyesi", *Matematik Kültürü*, sayı 2, 1 Mayıs 1940, s.2-4. Bir bilim tarihçisi olarak unutulmuş Hamit Dilgan için, bkz. F. Günergun, "İ.Ü. Bilim Tarihi'nin kurumsallaşması: araştırmalar ve eğitim programları (1984-2004)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Derg.*, c.2, sayı 4 (Türk Bilim Tarihi sayısı), 2004, s.555 ve dn.24.

³⁴ Mehmet İzzet, "Riyazi üstadı Salih Zeki'nin hayat ve mesleki ve hizmetleri", *Talebe Mecmuası*, 6. yıl, sayı 54, Nisan 1936, s.1-19.

³⁵ A.G. Sayar, *A. Süheyl Ünver (1898-1986): Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*, 1.bs. İstanbul, Eren yay., 1994, s.80, dn.3: Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 130 numaralı "Salih Zeki" defteri.

³⁶ C. Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, yay. haz. Y. Işıl Ülman, İstanbul, Kızılelma yay., 2001.

³⁷ "[Salih Zeki'ye] göre sadece bir milletin değil, bütün insanlığın tek yüksek sınıfı, tek insanları sevk ve idare edebilecek sınıf alimlerdi. Buna rağmen kendisi siyasetle hiç alakadar olmamıştır" H.E. Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, s.132.

³⁸ İnci Enginün'e göre, "[Halide Edib] kocası Salih Zeki ile birlikte İttihad ve Terakki fırkasının ateşli bir taraftarı [olmuştur]", *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, [1.bs.] İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 1978, s.412. Bu değerlendirme herhalde Halide Edip için geçerlidir. Halide Edip, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli başarıları olarak üniversiteyi görmekte, Türkiye'de üniversite adı verilebilecek kurumun İttihad-Terakki'li Jön Türklerle başladığını savunmaktadır. Bkz. Halide Edib [Adıvar], *Conflict of East and West in Turkey*, Lahore, Ashraf Press, Jamia Millia Extension Lectures, 1935, s.78. Salih Zeki Bey bu üniversitenin başına getirilecektir.

³⁹ İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Anabilim Dalı tarafından düzenlenen Salih Zeki Sempozyumu'nun (21 Aralık 2004) son oturumunda tartışmaya katılan sayın Osman Bahadır, Salih Zeki Bey'in İttihad ve Terakki Cemiyeti genel sekreteri Dr. Nazım Bey ile birlikte, değişik üniversitelere öğrenci yerleştirmek için Avrupa'ya gittiklerini bildirdi. Aynı konuda bir gazete haberi: "Osmanlı Talebesinin Azimeti. Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından bera-yı tahsil Avrupa darülmuaaliminlerine gönderilmesi mukarrer olan talebe evvelce haber verdiğimiz veçhile dün Alman bandralı Loyd Doç [Norddeutscher Lloyd] Bremen Kumpanyası'nın Üsküdar [Scutari] vapuru ile azimet eylemiştir. Talebe-i mumailiyh ulum-i riyaziye, tabiiyye, kimya, ticariye, hukukiye ve siyasiye tahsili zımında ve Meclis-i Maarif azalarından Salih Zeki ve Doktor Nazım Beyler'in zir-i idaresinde evvela Lozan ve Paris'e gidecek ve bir kısmı da Doktor Nazım Bey'in refakatiyle Londra ve Berlin'e gidecektir." *Sabah*, 18 Eylül 1325 [1 Ekim 1909]. (Bu bilgiyi ileten sayın Ali Y. Baltacıoğlu'na teşekkür ederim.) Salih Zeki Bey, 66 öğrenciyi "darülmuaalimin, tıp ve hukuk fakültelerinde" öğrenim görmek üzere Paris'e götürmüştür. *Sabah*, 14 Teşrin-i Sani 1909.

Salih Zeki Bey hakkında pek çok soru henüz cevapsız, değerlendirmeler tartışmaya açıktır:

Meşrutiyet'in ilanı günlerinde Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit'le *Tanin* gazetesini kurmaları yalnız kültürel bir girişim midir ?

Faik Sabri Bey'in [Duran] düzenlediği ve Salih Zeki'nin Halide (Edip) Salih ile birlikte katıldıkları matinelere neyi amaçlamaktaydı ?

Ünlü polemikleri kişisel midir; ⁴¹ ne düzeyde bilimsel nitelik taşır ?

Mekteb-i Sultani'ye Tevfik Fikret'in yerine müdür atandığı zaman kamuoyuna yansıyan tartışmalar tamamen apolitik midir ?

Bir dönem Poincaré'yi çevirmeyi seçmesi özel bir karar mıdır ? ⁴²

“Darülfünunun gerçek kurucusu” ⁴³ olarak nitelenen Salih Zeki Bey eğitim ve bilim çevrelerinden kimlerin desteğini alabilmiştir ?

Salih Zeki'nin rektörlüğü sırasında Darülfünun'a (matematik ve fizik dışındaki dallara) Alman öğretim üyeleri alınmasında nasıl bir uzlaşma sağlanmıştır ?

Görevden alınışının yarattığı “tezahürat” yalnız bir kadirşinaslık eseri midir ?

Fen Fakültesi neden Salih Zeki Bey'e ilgi göstermemiş,⁴⁴ fakülte dergisinde bir nekrolojisi olsun yayımlanmamıştır ?

⁴⁰ *Kalem*, İkinci sene, numero 83, 8 Nisan 1326 [21 Nisan 1910], s.5. Tevfik Fikret'in istifasının ardından (9 Nisan 1910) Salih Zeki'nin Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atanmasını ve öğrencilerin boykotunu konu karikatür: solda, kapıdan çıkan 'şair' Tevfik Fikret ve sağda, deney masası başında 'alim' Salih Zeki. (Bu resmi sağlayan sayın Asuman Bektaş'a teşekkür ederim.) 'Sultani Mektebi hadisesi' için bkz., V.Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani*, İstanbul, Galatasaraylılar Derneği yay., 2003, s.179-186.

⁴¹ “İlmin aşağı yukarı her şubesinde fikir yürütmesi etrafında bazı nahoş tesirler bırakmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Ahmet Mithat efendi, İzmirli Ferit efendi, Mehmet Emin (Kalmuk) ve Cebirci İbrahim efendi ile sözlü ve yazılı münakaşaları çok meşhurdur,” Ç. Uluçay, E. Kartekin, *Yüksek Mühendis Okulu (Yük. Mühendis ve Yük. Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi)*, İstanbul, Berksoy Matbaası, 1958, s.365.

⁴² “Yalnız Salih Zeki, H. Poincaré'yi tam zamanında ve en çok revaçta olduğu devirde tamamen Türkçe'ye çevirmiştir.” H.Z.Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2.bs., İstanbul, Ülken yay., 1979, s.236 dn.

⁴³ Mehmet İzzet: “Abdülhamit devrinde Maarif Nazırı Zühtü Paşa zamanında ikinci defa olarak açılan Darülfünunun hakiki müessisi, Zühtü Paşa'dan ziyade Salih Zeki'dir. Bu ilim müessesesinin tesisine dair birçok münakaşalar vardır. Salih Zeki bu yüksek ilimler müessesesinin hem müessisi hem üstadı idi.” *Talebe Mecmuası*, 5. yıl, sayı 41, Mart 1935, 'Salih Zeki', s.2-13.

⁴⁴ Adnan Adıvar, *Asâr-i Bâkiye* konusunda: “Salih Zeki merhumun yazdığı ve büyük Birûni'nin eserine hürmetkâr bir işaret olmak üzere *Asâr-i Bâkiye* adını verdiği şark riyaziyat tarihini okuyuculardan ancak küçük zümrenin görmüş veya işittiği olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü müellifin bana hediye ettiği nüsha bile senelerce raf üstünde durmuştu. Nihayet ilim tarihi ile uğraşmağa başladığım sırada, Avrupalı müsteşriklerin şarkın eski eserlerini ilim tarihi bakımından ne kadar dikkatle takip ettiklerine şahit olunca *Asâr-i Bâkiye*'yi okudum. Türkiye dışı ilim âleminde belki hiç kimsenin, Türkiye'de ise ancak beş on kişiden başka kimsenin okumağa lüzum görmediği bu ciddî emekler mahsulü eseri garp ilim âleminde tanıtmak sevdasına düşerek muhtelif milletlerin ilim tarihi mütehasısları tarafından çıkarılmakta olan iki ilim tarihi mecmuasından (*Isis ve Archeion*) *Isis* mecmuasına uzun bir compte rendu'sunu yazdım. Mecmuanın direktörü (şimdi Harvard Üniversitesi ilim tarihi profesörü) Dr. George Sarton 10 sahife tutan bu makaleyi memnuniyetle ve fakat Salih Zeki Bey'in bazı fikirlerinin münakaşaya muhtac olduğuna dair küçük bir not ilave etmek suretiyle mecmuasına koydu (*Isis* XIX, Sept. 1933, s.504). Makalem çıktığı zaman bir ayrı baskıyı Paris'ten Fen Fakültesi Dekanına

Salih Zeki Bey'in bilim tarihi çalışmalarının “oryantalist” bir özellik taşıdığı,⁴⁵ onun “bir Avrupa etüdiyanı” ⁴⁶ olduğu ileri sürülebilir mi ?

Bu soruların cevaplanması ona birey ve düşünür olarak yakınlaşmamızı, ayrıca insani ilişkiler çemberini genişletmemizi sağlayacaktır.

Bilim insanları biyografi yazını: iki örnek ve öneri

Biyografi konusunda Türkiye'de akla gelen ilk örnek, Oğuz Atay'ın, Prof.Dr. Mustafa İnan'ın (1911-1967) yaşamöyküsünü anlattığı *Bir Bilim Adamının Romanı*'dır.⁴⁷ Yaşamöyküsünün yazılışı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Bilim Adamı Yetiştirme Grubu tarafından projelendirilmiştir. Yazımda İnan ailesinin sağladığı özel kaynaklardan yararlanılmış ve arkadaşları ile söyleşiler yapılmıştır.⁴⁸ Başarılı bir yazar ve mühendis olan Oğuz Atay (1934-1977) Mustafa İnan'ın öğrencisidir. Biyografi için en uygun görünen bu bileşim sonuçta, değişik beklentilere karşılık

[Ord.Prof.Dr. Kerim Erim], üzerine *Asâr-i Bâkiye*'nin hazır yazılmış olan diğer iki cildinin tabına delâlet edilmesine dair bir temenni yazarak, göndermişim. 'Hükûm-i zaman' iktizası mıdır bilmem, değil bu temenniye bir cevap, hattâ ayrı baskının alındığına dair bir kelime almamışım”, A.A. Adıvar, “Bir Türkçe, bir Arapça ilim tarihi”, *Akademi Fikir Hareketleri*, sayı 4, 15 Haziran 1946, s.1-2. Adıvar ise Salih Zeki'yi ana kaynakları arasına katacaktır, bkz. A.Adnan-Adıvar, “İlim tarihi içinde şark matematiğine bir bakış”, *İTÜ Derg.*, yeni seri, c.7 (1949), sayı 1-2, s.1-9.

⁴⁵ İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Bilimi ve Avrupalı Bilim Adamları / Europäische Wissenschaft und Wissenschaftler im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts* konulu toplantının ilk gününde (10 Ekim 2003) Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından ortaya atılan bir savdır.

⁴⁶ “Bir konferans münasebetiyle” başlıklı eleştirisinde “müntesibin-i riyaziyundan Hayri”, Cenap Şehabettin'in bir konferansında (Genç Hristiyanlar Cemiyeti [YMCA, İstanbul] 24 Teşrinvevvel [1921 ?]) Salih Zeki için “Salih Zeki bir Avrupa etüdiyanından başka bir şey değildir. Bütün kitapları toplama, nakil ve tercümedir. Salih Zeki Bey, pek kendisine verdiğimiz büyüklük kadar büyük değildir” dediğini iddia etmektedir. (Elimizdeki gazete kesişinin nerede ve hangi tarihte yayımlandığı belirlenemedi.) Zeki Velidi Togan ise, Salih Zeki Bey'i Doğulu düşünürler arasında saymaktadır (A.Z.V. Togan, *Scientific Collaboration of the Islamic Orient and the Occident. A lecture delivered in the Faculty of Law on 17th May 1950*, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1951, s.4 (çeviri) “İkinci bir grup, eleştirel düşünce bağlamında doğulu görüş açısından sapmayan yazarlardan oluşur. Bunların en önemlileri, Türkiye'de Müşir Süleyman Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Salih Zeki Bey[dir]”.

⁴⁷ O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, 1.bs., Ankara, Bilgi yay., 1975 [270+8 s.] (Atay'ın kitabının bu basımından önce TÜBİTAK tarafından yapılmış bir baskısından söz edilmekteyse de Kurumun bir kitaplığı olmadığı için, bu bilgi doğrulanamamıştır ? Y. Ecevit, “*Ben Buradayım...*” *Oğuz Atay'ın Biyografisi ve Kurmaca Dünyası*, İstanbul, İletişim yay., 2005, s.415.) *Bir Bilim Adamının Romanı*'nın, Oğuz Atay'ın ölümünden sonra yayımlanan ikinci ve izleyen basımlarında başlıktaki “Mustafa İnan” adı çıkarılmıştır.

⁴⁸ Mustafa İnan biyografisinin ilk baskısı şöyle tanıtılmıştır: “Türk romanı, son yirmibeş yılda, Türk toplumunun çeşitli çevrelerinden kesitler vermeyi denediği halde, önemi çok büyük bir çevreye, bilim ve bilim adamları çevresine uzanmayı nedense ihmal etmiştir. Oğuz Atay, bu eseriyle, bu önemli boşluğu doldurmak doğrultusunda ilk adımı atıyor; Mustafa İnan'ın kişiliğinde, hem bir halk çocuğunun bilim adamı oluncaya kadar geçirdiği ilginç serüveni, hem de bilim çevresindeki yaşantısını, belgelere dayanarak, bütün boyutlarıyla yansıtıyor. Kendi alanında tek olan bu deney...” O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* (1.bs., 1975, arka kapak).

verememiştir.⁴⁹ Bunun birincil nedeni, biyografiye eğitsel bir amaç yüklenmesidir.⁵⁰ Öykü, baştan sona bir ‘belletmen’ ağzından kurgulanır.

Oğuz Atay, biyografisi içinde Salih Zeki Bey ile Mustafa İnan’ı yakınlaştırır: Salih Zeki’nin kitaplarını, lise öğrenciliğinden başlayarak Mustafa İnan’ın okumaları arasına alır.⁵¹

Mustafa İnan’ın Mühendis Mektebi [İstanbul Teknik Üniversitesi]’ndeki arkadaşları onu Salih Zeki ile bir tutmaktadırlar: ⁵²

*Salih Zeki’nin eşidir Mustafa bi-şek
Kamus-u Riyazi ile tartılsa sezadır*

Mustafa İnan da, matematikçi olarak Salih Zeki ile ilgilidir ve yeri geldikçe ondan söz açar. ⁵³

⁴⁹ Cahit Arf, biyografik romanın yazımına en çok katkıda bulunanlardan biri olduğu halde şöyle yazacaktır: “Toplum koşullarımızın Mustafa İnan’ın iç örgütüne yansımalarının oluşturduğu gerilimleri çoğu kez yenmekle beraber, bazan da doğal olarak yenik düşebildiğini ve duyduğunu sandığım mutluluk ve acıları anladığım ve becerebildiğim kadar ile [Oğuz Atay’a] ilettim (...) Şunu da itiraf etmeliyim ki, bu sonucu düşlediğim sonuca tam tamına uyduğunu sanmıyorum. Ama ne yapalım ki, hayallerimiz hiç bir zaman tam olarak gerçekleşmiyor. Yine ne yapalım ki, *Tutunamayanlar*’ın yazarı [Oğuz Atay] da hepimiz gibi (...) toplum koşullarına arada bir yenik düşmüş olacaktır”, O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı*, 2. bs., İstanbul, İletişim y., 1987 (Önsöz), s.5-6. Birinci baskıda bir açıklama vardır: “Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumunca desteklenen bu eserde anlatılan her olay ve belirtilen her türlü fikir ile ilgili sorumluluk eserin yazarı ve eserin bu şekilde yayımlanmasını uygun gören Prof.Dr. Jale İnan’a aittir.”

⁵⁰ Prof.Dr. Mustafa İnan’ın ölümünün ardından, aynı yıl içinde iki bilim adamı daha yaşamını yitirmiştir: Ord.Prof.Dr. Salih Murat Uzdilek (1891 - 4 Aralık 1967) ve Prof.Dr. Cavit Erginsoy (1924 - 6 Aralık 1967). Prof. Erginsoy, fizik dalında TÜBİTAK Bilim Ödülünü alan ilk araştırmacıdır. Buna karşın, biyografi için Kurum tarafından Mustafa İnan seçilmiştir. Anlaşıldığına göre, Kurumun ve “Atay’ın hedefi bir halk çocuğunun uluslararası bir bilim adamı oluşunun zorlu macerasını sergilemek[dir]”, O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı*, 24. bs., İstanbul, İletişim yay., 2005 (Arka kapak).

⁵¹ “[Lise] derslerinin ötesindeki konularla ilgili kitaplar okuyordu riyaziyeçi Mustafa. Salih Zeki’nin *Kamus-u Riyazi*’ni [sic] okuyordu”, O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı*, 1975, s.44; “Arkadaşları ders notlarını çalışırken Mustafa, Salih Zeki’nin *Kamus-u Riyazi*’sini [sic] okuyordu, henüz yabancı dil bilmediği için Salih Zeki’nin Henri Poincaré’den çevirdiği *İlim ve Faraziye*, *İlmin Kıymeti* gibi kitaplar okuyordu. [Mustafa İnan] Mühendis Mektebi birinci sınıftındaydı”, O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, 1. bs., Ankara, Bilgi yay., 1975, s.67-68.

⁵² O. Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*, 1. bs., Ankara, Bilgi yay., 1975, s.68. Bu benzetme, Salih Zeki denilince *Asâr-ı Bâkiye*’den önce *Kamus-u Riyazi*’nin anımsandığını göstermektedir. *Asâr-ı Bâkiye* yayımlandığı dönemde de fazla ilgi görmemiş bir kitaptır. Muallim Cevdet’e göre, “...meşhur Türk riyaziyeçisi olup yazdığı şark riyaziyatı tarihinin bir misli ne garp lisanslarında, ne de arapçada mevcut olmayan Salih Zeki Bey merhumun *Asâr-ı Bâkiye* adındaki ölmez kitabını tedarike merak etmiş kaç mektep hocası vardır? Bendeniz bir zaman, otuz kadar riyaziye muallimine sormuştum. Ancak ikisi tedarik etmiş! Öbürleri tedarik etmek şöyle dursun, okumamışlar bile!”, O.N. Ergin, *Muallim Cevdet’in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul, Bozkurt Basımevi, 1937, s.218 [M. Cevdet (İnançalp), “Hayatı ihtiyaçlar karşısında medrese ve mektep”].

⁵³ “Mustafa İnan yabancıardan çok bizim insanlarımızın ne yaptıklarıyla ilgiliydi: ‘Vidimli Tefik Paşa ile Salih Zeki ve Mehmet Emin Beylerin gayretleriyle memlekette uyanan yeni matematik atmosferden bahsetmek lazımdır’ (...) ‘Riyaziye sahasında bu periyotta birçok kıymetli eleman yetişmiştir. İkinci devre adını verdiğimiz bu zamanın en karakteristik tarafı, Garptan ‘ilim nakilciliği’ ve bunun yayımıdır’.

Bugün *Bir Bilim Adamının Romanı* bir yazın denemesi olarak ortadadır ve örnek olma özelliğini korumaktadır. ⁵⁴ Oğuz Atay’ın yazar olarak yaşadığı güçlükler ve çelişkiler, Y. Ecevit’in onun günlüklerine dayanan çalışmasıyla daha iyi anlaşılmıştır. ⁵⁵

Bir Salih Zeki biyografisinin yazımında yurtdışında yayımlanmış örnekler de yararlı olabilir: Maria Georgiadou’nun hazırladığı Fenerli Karatodori ailesinden gelen Alman matematikçi Constantin Carathéodory’nin biyografisi incelenmeye değer bir çalışmadır. ⁵⁶ Seçkin ve geniş bir aileden gelen bir bilim insanının biyografisi yazılırken, araştırmacının bir arşiv hazinesi içinde çalıştığı sanılabilir. Gerçek bunun tersidir ve bu bakımdan Salih Zeki Bey’in durumundan farklı sayılmaz. ⁵⁷ Bu durumda Constantin Carathéodory kitabı ne kadar kapsamlı görünse de, yazarının gözünde bir denemedir. ⁵⁸

Sonra her birikim sonucunda olduğu gibi, bir sıçrama yapılmış: ‘Son period olarak, içinde bulunduğumuz asrın ilk yarısında başlayan ve merhum Kerim Erim tarafından memleketimize getirilen Modern Matematik ruhundan bahsetmek isterim.’” O.Atay, *Bir Bilim Adamının Romanı*, 1975, s.197.

⁵⁴ Atay’ın yapıtı, Almanca’ya da çevrilerek yayıma hazırlanmıştır: *Roman eines Wissenschaftlers*, çev. M. Carbe, 2005. Yeni biyografilere, T. Terzioğlu, A. Yılmaz, *Anlamak’ Tutkunu Bir Matematikçi: Cahit Arf*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi, 2005; A.G. Sayar, *A. Süheyl Ünver (1898-1986): Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*, 1. bs. İstanbul, Eren yay., 1994 [2. bs. Ötügen y., 2004] ve farklı türde olmakla birlikte, *Türk Aynstayın: Oktay Sınanoğlu Kitabı*, söyleşi E. Çaykara, 1.bs., İstanbul, T. İş Bankası Kültür yay., 2001, örnek gösterilebilir. Keza, çok tartışılan L. Behmoaras, *Mazhar Osman: Kapalı Kutudaki Fırtına*, 1.bs., İstanbul, Remzi yay., 2001, bir biyografik romandır.

⁵⁵ Y. Ecevit, “*Ben Buradayım...*” *Oğuz Atay’ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İstanbul, İletişim yay., 2005, ‘Bir Bilim Adamının Romanı’, s.396-419. Y. Ecevit, Atay’ın yazdığı Mustafa İnan biyografisinde yer yer ‘hamasetin kitsch renklerini’ görmektedir. Yapıtın bütünüyle, M. Emin Erişirgil’in *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp* [İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1951; 2. bs. yay.haz. A. Kazancıgil, C. Alpar, Remzi Kitabevi, 1984] ile belirgin bir benzerliği olduğu söylenebilir.

⁵⁶ M. Georgiadou, *Constantin Carathéodory: Mathematics and Politics in Turbulent Times*, Berlin-Heidelberg, Springer-Vlg., 2004 [651 s.]. Constantin Carathéodory’nin (1873-1950) babası İstefan Karatodori bir Osmanlı elçisidir. Dedesi Dr. Konstantin (Andon) Karatodori ise cerrah ve göz hastalıkları uzmanıdır; Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de öğretmenlik yapmıştır. Dr. Konstantin Karatodori’nin amcası Dr. Stefanaki Efendi (İstefan Karatodori) ise bu okulun kurucularından sayılır. Dr. İstefan Karatodori’nin oğlu (ve Constantin Carathéodory’nin kayınpederi) olan Aleksandr Karatodori Paşa ise hukuk ve matematik eğitimi almış bir Osmanlı diplomatıdır. Nasiruddin Tusi’yi (*Keşfü’l-Kinâ’ an Esrâri’ş-Şekli’l-Ma’ruf bi’l-Kattâ’*) Fransızca’ya çevirerek yayımlamıştır: *Traité du Quadrilatère, attribué à Nassiruddin el-Toussy*, traduit par Alexandre Pacha Caratheodory, Constantinople, Typographie et Lithographie Osmanié, 1891/1309 [repr. *Traité du Quadrilatère (Kitab shakl al-qatta’), attribué à Nassiruddin el-Toussy*. Constantinople 1891. ed. F. Sezgin, Frankfurt am Main, Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1998]. Salih Zeki Bey, Aleksandr Karatodori Paşa (1833-1906) ile aynı yıllarda Nasiruddin Tusi’nin adı geçen kitabı üzerinde çalışmaktaydı.

⁵⁷ Georgiadou’nun açıklamalarına göre, Constantin Carathéodory’nin matematik yazıları Bayyera Bilimler Akademisi’nde bulunmaktadır, fakat kişisel arşivi kayıptır. Özel mektupları dünyanın dörtbir köşesindeki arkadaşlarında bulunabilmektedir. Biyografik malzemenin bir kısmı İkinci Dünya Savaşı’nda yok olmuş; belgelerin bulunabileceği bazı arşivler henüz açılmamıştır. Elleri Constantin Carathéodory ile ilgili belgeler bulunan bazı akrabaları ve bilgi sahibi olan başka kişilerle yazarak işbirliği yapmamışlardır.

⁵⁸ “Bugüne kadar Carathéodory’nin biyografik bilgileri 1908’de hazırladığı bir özgeçmiş bildirgesine, nekrolojilere ve ansiklopedi maddelerine dayanmakta idi (...) Carathéodory’nin kişiliği hakkında ciddi

Carathéodory biyografisi, aynı zamanda toplumsal roller üstlenmiş bir bilim insanının çok yönlü ilişkilerine örnek olacak niteliktedir. Osmanlı Türkiyesi çok uluslu ve cemaatli bir devlettir ve sözkonusu biyografi, araştırmayı değişik çevrelere taşımak gereğini ve dönemin kamuoyunun gözönünde bulundurulmasını bize hatırlatır.⁵⁹ Constantin Carathéodory'nin üniversite yaşamının, Salih Zeki'nin Darülfünun rektörlüğü ile karşılaştırılabilecek, bir siyasi yanı olmuştur.⁶⁰

Salih Zeki ve yapıtları konusunda yaygın bir ilgi olduğu gözlemlenmektedir. Değişik formasyonda yazarlar Salih Zeki'nin yazı ve kitaplarını ele almaktadırlar.⁶¹ Biyografik bilgiler, genellikle bu tür yazıların girişinde verilmiştir. Salih Zeki ve eserleri üzerine Celal Saraç'ın bir kitabı yayımlanmış, *Asar-ı Bakiye*'nin (birinci ve ikinci ciltlerinin) sadeleştirilmiş basımları yapılmıştır.⁶² Bunları karşılaştırmalı araştırmaların,⁶³ ve Salih

bir araştırma yapılmamıştı. Değişik toplantılar için, aceleyle derlenen bilgiler onu layığıyla tanıtmamaktadır. Carathéodory'nin Yunanistan'daki çalışmaları tarihsel çerçevesi dışında değerlendirilirken, sonraki çalışmaları genellikle gözardı edilmekte ve adı etrafında bir efsane üretilmeye çalışılmaktadır. Bu kitap, onu, efsanelerden ve anıtaştırma çabalarının arındırma amaçlayan bir biyografi denemesidir", M. Georgiadou, *Constantin Carathéodory*, s.xiii; Kitabın bir eleştirisi için bkz. C.K.Neumann, "Bir bilim adamının biyografisini yazmanın imkânları ve imkânsızlıkları," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 3, Bahar 2006, s.273-284.

⁵⁹ Salih Zeki'nin Aleksandr Karatodori Paşa aracılığıyla Constantin Carathéodory'yi tanımış olması mümkündür. Constantin Carathéodory 1908 yazında Kuruçeşme'ye gelmiş, burada termodinamik üzerindeki çalışmalarını tamamlayarak aynı yılın Ekim ayında Göttingen Üniversitesi'ne dönmüş ve profesör olmuştur. Sonra tekrar Kuruçeşme'ye gelen Carathéodory'nin bir altı ay daha burada kaldığı bilinmektedir. Salih Zeki de 1910'dan önce termodinamik üzerinde çalışmaktadır, bkz. Salih Zeki, *Hikmet-i Tabii'ye-i Umumiyyeden Mebhas-ı Hararet-i Harekiye*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1326 [1910].

⁶⁰ Constantin Carathéodory, Venizelos'un çağrısına uyarak, işgal yıllarında (1919-1922) İzmir'de kurulan "İyonya Üniversitesi" rektörlüğünü yapmıştır, M. Georgiadou, *Constantin Carathéodory* içinde "The Asia-Minor Project", s.137-181. Atina Üniversitesi'nde saklanan "İyonya Üniversitesi Arşivi" ise 1971'den sonra kaybolmuştur. Aynı konuda, bkz. M. Georgiadou, "Doğu'daki Yunan uygarlaştırma misyonunun Smyrna (İzmir) örneği: İyonya Üniversitesi", ["Die Gründung der Ionische Universität – Die griechische 'zivilisatorische Mission' in Orient", *Südost-Forschungen*, 56: 291-317, 1997] çev. A.T. Çirakoğlu, *Toplumsal Tarih*, sayı 142, Ekim 2005, s.58-67; Sayı 143, Kasım 2005, s.74-81.

⁶¹ Örneğin, *Asâr-ı Bâkiye* hakkında "tefsir" dalında çalışan bir ilahiyatçı da yazabilmektedir: A.F. Güney, "İslâm-Türk Matematik tarihinde ilk eser: Salih Zeki'nin 'Âsâr-ı Bâkiye'si," *Türkiye Araştırmaları Literatür Derg.*, c. 2, sayı 4, 2004, s.681-685.

⁶² Prof.Dr. Talât Tuncer'in *Asâr-ı Bâkiye* üzerindeki çalışması ise yayımlanamamıştır.

⁶³ Türkiye'deki yayınlara karşılık, Doğu matematiği üzerinde çalışan yabancı tarihçilerin bile Salih Zeki Bey'i ve *Asâr-ı Bâkiye*'sini yeterince tanımadığı anlaşılmaktadır. *Index Islamicus* (1906-2006) içinde Salih Zeki ile ilgili hiç bir yayın yoktur. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde *Asâr-ı Bâkiye* ayrı bir madde olarak yer aldığı halde (C. Aydin, "Âsâr-ı Bâkiye", c.3, İstanbul, 1991, s.460-461), Roshdi Rashed'e yazdırılan "Matematik" maddesinde *Asâr-ı Bâkiye*'nin adı geçmemektedir (c.28, Ankara, 2003, s.129-137). Keza, B.A. Rosenfeld ve E. İhsanoğlu'nun hazırladıkları biyo-bibliyografyanın: *Mathematicians, Astronomers, and other Scholars of Islamic Civilizations and their Works (7th – 19th c.)*[MASIC], İstanbul, IRCICA, 2003, referansları arasında (s.517-739) ve ekinde: B.Rosenfeld, "A Supplement to MASIC," *Suhayl*, 4 (2004), s. 87-139, Salih Zeki ve *Asâr-ı Bâkiye* yoktur. Salih Zeki ile başlayan bilim tarihi çalışmalarını yurtdışında tanıtmaya yönelik bir sunum için, bkz. F. Günergun, "In search of Islamic and Turkish contributions: The beginnings of history of science studies in Turkey (first half of the 20th c.)", The Needham Institute ve REHSEIS (CNRS & Université de Paris 7) tarafından

Zeki'nin daha geniş bir biçimde tartışılmasına olanak verecek çevirilerin izlenmesi beklenir.⁶⁴

Yeni ve özgün incelemelere olanak sağlamak için bir 'Salih Zeki belgeliği' oluşturulması önerilebilir. Salih Zeki'nin bütün yayınları ve kendisiyle ilgili belgeler derlendikten sonra, sıra yaşamöyküsünün yazılmasına gelecektir. Bu görevin, yapısının sağlayabileceği nesnellik ve *Asâr-ı Bâkiye* üzerindeki çalışmalara bir yönden öncülük etmiş olması nedeniyle, Türk Matematik Derneği'ne düştüğü kanısındayız.⁶⁵

Ek: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Benim anladığım Salih Zeki" ⁶⁶

Salih Zeki Bey'i hocam sıfatile hendese-i tahliye dershanesinde, müdir-i umumi sıfatile Darülfünun'da, alim sıfatile kitaplarında tanıyorum. Gerçi onun hakkındaki tedkiklerim mahdud vasıtalarla yapılmıştır; fakat az çok meraklı tedkiklerdir. Kendisiyle çok görüşmedim; arkadaşlık da etmedim; fakat tanımak için çok çalıştım. Vak'aları, eserleri üzerinde çalıştım. Çünkü benim kanaatimce Salih Zeki ruhile, mizacile, ilmile, sebatile bizde tanınmış insanların en şayan-ı dikkat olanların biridir.

Salih Zeki Bey'in ruhu benim için halledilmemiş bir muammadır. Bu, esrarenğiz bir kuvvettir; tayin ve tavsif edilmiş değildir. Hiç bir arkadaşının, hiç bir talebesinin Salih Zeki'nin ruhunu, mizacını, bütün asliyetiyle, bütün renkleri, şekillerile tasvir etdiğini göremedim. Bence Salih Zeki; ruhu, mizacı itibarile sathi, umumi her tarifden, her tavsifden kaçan, her klasik ruhiyatcının nokta-i nazarından kaçan bir cevherdir. Bir

düzenlenen "Sciences in Asia: Representations and Historiography, 17th-20th centuries" (13-15 Ocak 2005, Cambridge, İngiltere) konulu toplantı: <<http://www.nri.org.uk/abstracts/Gunergun.html>>

⁶⁴ Feridun Nafiz Uzluk, "Salih Zeki Bey, Hüriyetten [1908] sonra da *Asâr-ı Bâkiye* adıyla 2 cilt İslâm-Türk Matematik tarihini yayınlamıştı. Amerikalıların dikkat gözünü üstüne çeken bu ciltler, bir kaç âlimi İstanbul'a kadar getirdi. S. Zeki'ye bu bilgileri hangi kaynaklardan elde ettiğini sordular ve birlikte onları tekrar kontrol ettiler. Değerli riyaziye âlimimiz baskıları nefis, ifadeleri edibane olan cildler kolтуğunun altında Nuru Osmanî'den Fatih'e, Bayazid'den Ayasofya ve Aşir Efendi'ye koştı. Amerikalılar, bu ciddi genç âlimin Avrupa metodlarıyla çalışmasına sevindiler, büyücek bir para karşısında bunları İngilizceye çevirmek için faziletli sahibinden izin istediler. Fakat Birinci Cihan Harbi araya girdi..." (F.N. Uzluk, "Ölümünden 9 yıl sonra ordu hekimbaşısı yapılan bir tabibimiz", *Dirim*, c. 26, Ocak 1951, s. 18-19) demektesye de, *Asâr-ı Bâkiye* üzerinde böyle bir inceleme ve çeviri girişimi bilinmemektedir.

⁶⁵ Türk Matematik Derneği (kuruluşu 1948), özellikle Prof.Dr. Nazım Terzioğlu'nun girişimleriyle matematik tarihi konusunda yapılan çalışmalar başlatmıştır, bkz. N. Yıldırım, "Nazım Terzioğlu", *Bilim Tarihi*, sayı 16, Şubat 1993, s.11-19. *Asâr-ı Bâkiye*'nin dernekte saklı bulunan çevirisi için, bkz. H. Şenkon "Salih Zeki ve *Asâr-ı Bâkiye*'nin 1960'larda yapılmış bir çevirisi," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII, 1 (2005), s. 33-43.

⁶⁶ *Riyaziyyat*, c.2, sene 4, sayı 8, 15 Kanunusani 1926, s.33-37. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun bu yazısının, C. Saraç, *Salih Zeki Bey Hayatı ve Eserleri*, yay. haz. Y. Işıl Ülman, İstanbul, Kızılelma y., 2001 içinde (s.159-163) verilen metni eksiktir ve çeviri yanlışları vardır. Sayın Ali Y. Baltacıoğlu'nun izniyle yeniden yayımlanmaktadır. (Yazının sonundaki tarih 28 Şubat 335 [1919] olduğu halde, Salih Zeki Bey'in ölümünden sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Doğrusu 28 Şubat 339 [1923] olabilir.)

cevher ki, doğmuş, yaşamış, çizgile, şekiller, renkler saçmış, tezadlar, akisler yaratmış; daima sakin, mütevekkil kalmış; fakat tamamile tebellür edememiştir.

Salih Zeki birinci derecede dalgın bir adamdır. Önüne bakarak yürür, daima düşünür, pek az etrafına bakar ve pek az tanır... İkinci seciyesi tezadlı olmasındır: bugün şendir, yarın kederli; bugün iltifat eder, yarın küser; bugün kibirli, gururludur; yarın gönülsüz, kibirsizdir. Hulasa, ruhunda bir intizam, hayatında bir ıttırad yoktur. Kibirli, gururlu olmaktan ziyade sıkılğan, mahcub olmak ihtimali daha ziyadedir. Bir gün Darülfünun'da kendisine karşı fevkalade hürmet gösteren, hatta selama duran bir zata gayet resmi bir 'asker selamı' verdiğini gördüm ! Salih Zeki daha ziyade sıkılğandı. Hatta cemiyet hayatına alışmamış bir çocuk kadar sıkılğandı. Zaten icimai hayattan müctenibdi. Kendi kıymetinde, kendi seviyesinde bulunan adamların gidebileceği meclislerde Salih Zeki'ye tesadüf edilmezdi.

اداره مطبعه : استانبولده باب
عالي جاده سنه ۱۲۰۵ هجری
مطبعه سنه ۱۲۰۵ هجری
نسخه
مؤسس و محرر : ابراهيم
حسن ، حسن فهمي ، حيدر
بيازي .
آپونسي
۱۰ نسخه ایچون ۱۲۰
۷۰ فروردین
سنه : ۱۹۲۶
۱۵ کانون ثانی ۱۹۲۶
جلد : ۲

اداره مطبعه : استانبولده باب
عالي جاده سنه ۱۲۰۵ هجری
مطبعه سنه ۱۲۰۵ هجری
نسخه
مؤسس و محرر : ابراهيم
حسن ، حسن فهمي ، حيدر
بيازي .
آپونسي
۱۰ نسخه ایچون ۱۲۰
۷۰ فروردین
سنه : ۱۹۲۶
۱۵ کانون ثانی ۱۹۲۶
جلد : ۲

صالح ذكي بك

نجم استقبال مطبعه

مدرجات

م . آكلادير صالح ذكي . . . . .
اسماعيل حق
رئیس باشه ايلك تماس . . . مترجمي
حيدر بيازي
لايتيج . . . . .
ايكنجي دوره : جيره غايه .
مئلاؤس نظريه سنه متعلق بر مسئله هندسه
ساميه
هم بر سايه سؤالي . . . . .
كتمان
جيره تطبيقاتي . . . . .
فاضل
هندسه مسئله : دور اولي . . . . .
م . آيس
هندسه مسائلي : دور اولي . . . . .
حسن فهمي
حساب : دور اولي . . . . .
جيره . . . . .
هندسه ، حساب ، جيره سؤالي . . . . .

Salih Zeki'nin bir üçüncü seciyesi de hayat ve meslek sahasında gösterdiği eğrilmez derecede düz, muntazam mesaidir. Otuz bu kadar sene mütemadiyen, hep aynı tarzda çalışmış, mesleğini meslek bilmiş, meslek mefkuresini hiç zayıflatmamış, bu hummalı faaliyetinden hiç bezmemiştir. Dalgınlık, mahcubluk, sebatkarlıktan ibaret olan şu üç seciye, Salih Zeki'yi Salih Zeki tanıtan bariz noktalarıdır.

Alim Salih Zeki meşhurdur. Bizde riyażiyeyi son zamanlarda en ilmi şekilde, en derin, karanlık noktalarında tedaris eden odur. Riyażiye tahsil etmiş, riyażiyecilerin meclisinde bulunmuş ferd yokdur ki 'riyażiyeci' denilince Mehmed Emin Beyle beraber Salih Zeki'yi de hatırlamasın... Salih Zeki alelade bir riyażiye hocası gibi çalışmıyordu; riyażiyeden felsefeye de girmek istiyordu. Meşrutiyetin ilk senelerinde Darülfünun şimdiki Bezmialem Sultanisi (şimdi Erkek Muallim Mektebi'nin bulunduğu bina) binasında iken August Comte'un 'mebahis-i felsefe'sine dair bir sıra konferanslar tertib etmiştir. Son zamanlarda Poincaré'den tercüme ettiği *İlmin Kıymeti, İlim ve Usul* gibi eserler bu temayülünün bir delilidir. Lakin bir feylesof olmaktan ziyade, iyi bir tettebbucu olduğunu zannediyorum. Riyażiyat, riyażiyatın ilmi, felsefi sahasında, o kadar kuvvetli olan bu adam; hayatın riyażiyeye, kemiyete, mutlakiyete tahmil etmeyen, istintacı olan her muhakemeyi reddeden, bütün manasile istikrai bir muhakemeye, hayati, icimai bir had[s]e 'intuition' muhtac olan meselelerde onun küçüldüğü, zayıfladığı görülüyordu. Koca alim basit bir hayat meselesinde sanki çocuk oluyor; çocuk gibi düşünüyor; çocuk gibi kaniyordu. Sanki hayat, beyninin yalnız riyażiye dilimlerini beslemiş, beslemiş de hadsi kısımlarını kısımlarını kötürüm bırakmışdı ! Bir iki vakta bu kanaatimi kuvvetlendirirdi; terbiyede, istintacı, istikrai iki usulün, riyażi, tabii iki ilmin bir ferde yaratacağı zihniyetleri tarife, isbata çalışıyordum; ibtidai, tali mekteplerde bu iki zihniyetlerin birinin galebesi daima diğerinin zararına olabileceğini anlatıyordum; ve diyordum ki: bu mektepler umumi mekteplerdir. Gayeleri – Darülfünun'da olduğu gibi mütehasıs yetiştirmek değildir – her ilimden lüzumu kadar bir terbiye vermek, gençleri istikrai, istintacı her halde mütevazın bir zihniyetle techiz etmek, şübhesiz bu sırada hiç bir tabiat terbiyesi almaksızın kafası riyażilemiş riyażiyecileri ve yahud hiç bir riyażiye terbiyesi almaksızın kafası istikrailemiş tabiatçıları tenkid etdim. Aradan zaman geçti. Bir gün Süleymanpaşazade Sami Bey'den öğrendim ki Salih Zeki Bey muğber olmuş, benim riyażiye tedrisatı aleyhinde bulunduğumu zannediyormuş, derhal inanmış, hatta muhterem hoca Maarif Nazırı Şükrü Bey'e kadar şikayet etmiş 'Nasıl olur ? ! Riyażiyeye merak edenler zaten az ! Bir de [İsmail] Hakkı Bey aleyhinde söylerse nasıl olur ? !' demiş. Ben bu telakki karşısında şaşırımdım kaldım.

Verdiğim cevap aynen şöyle idi: 'Her ne suretde olursa olsun riyażiye aleyhinde ders verdiği sabit olan bir pedagoji muallimini azletmek, Maarif Nazırının vazifesidir' dedim... Bir kaç vakta biliyorum ki Salih Zeki'nin gayet masum, hisli ve çabukca inanıcı bir adam olduğunu bana isbat etmiştir.

Salih Zeki Bey'in muallimliğinde çok şayan-ı dikkat bir hali yokdur. Salih Zeki derslerinde pek muntazam, pek klasik bir ifadeye malikdir. Bütün takrirleri zabtedilse tashihe lüzum bırakmaksızın bir kitab teşkil ederdi. Derslerini heman daima takrir ediyor, talebesile münakaşaya, muhakemeye pek hisse vermiyordu. Derslerinde her büyük adama karşı duyulan hürmet duyulur, mabed sakinliği ruhlarla sinerdi. Bu ruhlu

hocamız bazen kendini unuttur, bazen talebesile şakalaşır; o zaman o ufak bir çocuk olurdu. İfadesi ne kadar yeknesak olursa olsun; muhakemelere, münakaşalara bıraktığı mevki ne derece az olursa olsun; Salih Zeki talebesine takdir ve teslimiyet ihtiyacı duyuran bir hoca idi. Talebesini sanattan ziyade ilmile, iktidarile kazanıyordu.

Salih Zeki kitaplarile, uslubile de şayan-ı tedkikdir. Benim bildiğim; ilim kitaplarına ilim uslubunu, uslubda ilim ciddiyetini, ilim katiyetini yerleşdiren odur. Talebe iken *Servet-i fînun*'da fenni makalelerini okuduğumuz Mehmed Sadık Bey'le hikmet-i tabiiye kitaplarını takib ettiğimiz Salih Zeki Bey'in biri terbiyevi, diğeri klasik ilim edebiyatına rehber oluyorlardı. O derecede ki Şinasilerin, [Namık] Kemallerin sanat lisanında yaptıkları inkılabı bu iki zat ilim lisanında yapmışlardır. Gerçi bugün için her ikisi de eskimiş denilebilir. Fakat o zaman için yaptıkları hizmet mühimcedir. Salih Zeki bir riyaziyeci idi. Fakat Poincaré cinsinden bir feylesof olmadığı gibi, Lézan cinsinden bir pedagoğ da değildi. Gerçi ibtidailer için yazdığı bir kaç hendese kitabı vardır. Bunları az çok pedagoji kaidelerine göre yazmak istemiştir. Fakat dikkat edilirse görülecektir ki, bu eserleri idare eden mantık bir psikolog, bir pedagoğ mantığı olmaktan ziyade, bir alim riyaziyeci mantığıdır. Müstaid bir riyaziyeci sıfatile ufak, muhtasar, ameli kitaplar yazmak istemiş, bunlar için zihninin bütün elastikiyetinden istifade etmiştir. Ameli bir pedagoğ sıfatile büyük muvaffakiyeti bir zamanlar Darülfünun salonunda kadınlara verilen, umumi serbest derslerde görülmüştür. Kendisi heyet dersi veriyordu. Heyet meselelerini gayri- mütecanis seviyelere o kadar iyi, o kadar canlı bir surette indirmiştir ki, bütün dersine gelenler bir şeyler öğreniyorlardı.

Galatasaray müdiri, Darülfünun müdiri iken de Salih Zeki hep aynı seciyelerile tanıyabiliriz. Her iki müessesede Salih Zeki odasına kapanmış, mesaisine boğulmuş bir alimdir. Bilhassa Darülfünun'un hayatiyetinde hasıl olan buhranlar, inkılablar bile koca alimi hücrelerinden dışarı çıkaramamıştır. Daima münzevi, daima müctenib, daima menfi idi. Onun bu hayatını görenler gayet bedbin, gayet muhafazakar olduğunu zannederlerdi. Fakat hakikat halde o, inkılabını senelerin sükunetine, ataletine saklayan tarihi bir kuvvete benziyordu. Darülfünun hayatına karşı gösterdiği bu müctenib, bedbin vaziyetine rağmen Salih Zeki, Darülfünun için büyük bir kuvvet, fikri bir kible gibiydi. Darülfünun için madden büyük olan bu vücut manen var idi. Kapusuna, salonun camekanına doğru yaklaşan, büyük küçük herkes o, loş ve sessiz odada sessizce yaşayan bir insanın var olduğunu duyar, onu rahatsız etmeyeyim diye sessizce geçer giderdi.

Büyük alim hakkında yazdığım bu satırları, ölmüş bir insan için yazar gibi yazdım. Halbuki Salih Zeki ölmez. Her kuvvet gibi, ilim, iktidarda bakidir, tebdil-i şekl eder, nesilden nesile geçer, fakat mahvolmaz. Onun için bugün büyük alimi tebcil eden, müdafaa eden insanlarda onun ruhunun yaşadığını görüyorum. Çünkü Salih Zeki'nin ruhu; ilmin, hakikatin, sa'yin ruhudur.

Darülfünun Müderrislerinden İsmail Hakkı
İstanbul - Binbirdirek, 28 Şubat 335

Salih Zeki – Constructing a biography for the mathematician

Şeref Etker

Turkish mathematician Salih Zeki (1864-1921) devoted much of his historical work to the elucidation of Eastern contribution to exact sciences. His magnum opus was the *Asâr-ı Bâkiye* (Monumental Heritage). The first two volumes published during his lifetime is a series of studies on the mathematicians of the Near East who bridged the knowledge of the Antiquity with Renaissance.

An engineer by training Salih Zeki turned to teaching mathematics, and became a self-thought historian of science. He was appointed head of the meteorological observatory, principal of the prestigious Galatasaray Lycée, and subsequently rector to the Istanbul University. His work on the history of mathematics has not been fully appreciated and criticized. Salih Zeki's biography also remains to be written. The present study aims to review the various publications on his life and works, including the memoirs of Halidé Edib, pioneering Turkish woman author and professor of English literature, who herself was married to Salih Zeki between the years 1901-1910, and addresses questions that still need to be answered. A pressing task is to establish an archive for Salih Zeki, to bring together the material associated with his name and work.

Key words: Salih Zeki, history of mathematics, Turkey, biography, Mustafa İnan, Constantin Carathéodory; **Anahtar Sözcükler:** Salih Zeki, matematik tarihi, Türkiye, biyografi, Mustafa İnan, Constantin Carathéodory